

змін, яких, на жаль, влада не могла зробити в силу внутрішніх і зовнішніх обставин. Феодальна система, що повністю себе віджила, поступово змінювалася капіталістичними відносинами, які повільно впроваджувалися, попри намагання шляхти залишити все в незмінному стані. Водночас у місті, що уособлювало собою центр економічного і духовного життя, виявилось достатньо місця для співіснування двох світів: християнського й іудейського, які безсумнівно впливали один на одного. Поступово пристосовуючись до сумісного проживання, вони ділили спільний простір, закладаючи тим самим підґрунтя економічного розвитку для наступного періоду взаємин.

1. Тхор В.І. Про органи управління в містах України другої половини XVII – XVIII ст. // *Укр. істор. журн.* – 1975. – № 12.
2. Каманин И. Статистические данные о евреях Юго-Западного края во второй половине прошлого века (1765 – 1792) // *Архив Юго-Западной России.* – Ч. 5. – Т. 2. – Вып. 1. – К., 1890.
3. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 204.
4. ДАЧО. – Ф. Р. – 5624. – Оп. 1. – Спр. 182.
5. Шваруман В. Еврейская жизнь в Украине. – Умань, 2005.
6. Перковский А.Л. Народонаселение Украины в XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1968.
7. Отамановский В.Д. Развитие городского строя на Украине в XIV – XVIII вв. и Магдебургское право // *Вопросы истории.* – 1958. – № 3.
8. Антонович В. О промышленности Юго-Западного края XVIII в. – К., 1873.
9. Приходько Е.С. Социально-экономическое развитие помещичьего хозяйства на Правобережной Украине во второй половине XVIII в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Черновцы, 1956.

О. В. Черемісін

СУПЕРЕЧНОСТІ З ПРИВОДУ РОЗМЕЖУВАННЯ МІСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ХЕРСОНУ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

Головним завданням сучасного українського державотворення є радикальна зміна системи державного управління, що потребує проведення широкомасштабних реформ, основна мета яких полягає у перетворенні існуючої адміністративної системи в один із визначальних чинників прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. Українське суспільство, забезпечуючи ефективну організацію виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях управління та формуючи сучасну систему місцевого самоврядування, не може не враховувати як новітній світовий досвід державотворення, так і історичний, що дає змогу вивчати та аналізувати процес становлення Української держави. Управлінські відносини минулих епох не зникають безслідно, вони продовжують функціонувати в нових суспільних відносинах як успадковані управлінська культура, технологія управління, свідомість людей, суб'єктивні права та обов'язки, законність, існуючий правовий порядок та інші.

Початок вивчення діяльності міського самоврядування у сфері благоустрою було покладено у XIX ст. і певне її висвітлення знайшло у працях Д. Горловського [1], А. Шмідта [2], А. Чіркова [3], які висвітлювали переважно у статистичному вигляді головні шляхи, якими розвивались органи міського управління. У контексті досліджуваної проблеми вони надзвичайно важливі, бо порушують гострі питання становлення міського життя того періоду. Варто також наголосити, що автори зібрили та вивчили дуже різноманітний за характером і змістом фактичний матеріал, причому із джерел, багато з яких для

нас уже недоступні, що підсилює цінність їхніх досліджень. Проте висновків і оцінок у їх працях майже не містилося.

У процесі формування радянської історіографії наукова проблематика, пов'язана з вивченням досвіду організації землеволодіння на місцевому рівні у дожовтневий період, мало цікавила дослідників, оскільки сам досвід був неактуальним для радянської системи місцевого самоврядування.

Сучасні дослідники все частіше звертаються до вивчення історії Херсона. Досліджень, присвячених муніципальному землеволодінню дожовтневого періоду, відносно невелика кількість, і Херсону приділено дуже мало уваги. Окреме місце в історіографії проблеми посідають роботи Ю. Коник [4] і Л. Цибуленко [5].

Недостатнє висвітлення діяльності міського самоврядування у сфері землеволодіння, невивченість джерельної бази проблеми й важливість досвіду для розв'язання сучасних проблем муніципального життя стали однією з підстав для написання цієї роботи. Метою статті стала спроба вивчення та висвітлення розвитку міського землеволодіння, аналізу та практичної діяльності Миської Думи у досліджуваній період.

Визначальним напрямом ведення міського землевпорядкування стало наділення міста величезною кількістю міської землі 18 серпня 1782 р. [6, 2 – 4] у розмірі 40 тис. дес., що 1795 р. завірено землеміром Редільським (план і документи на землю зберігались у міському Магістраті, а Миською Думою були сплачені відповідні податки до казенної палати) [11, 36 – 43]. У грошовому еквіваленті це дорівнювало 7 млн. руб., що приносило щороку прибутку до міського бюджету від 43 до 53 %. Суб'єктом власності на землю вважалось місто, а міське самоврядування було визнане головним розпорядником земельних ресурсів. Таким чином, самоврядування стало розпорядником найбільшої земельної власності в Україні, лише декілька міст Середнього Поволжя могли конкурувати з Херсоном за кількістю міської землі, що одразу ж позначилось на муніципальній політиці [14, 89]. Якщо в інших містах Південної України (Миколаєві, Одесі) у кінці XVIII ст. з експлуатації земельної власності до міських бюджетів надходило від 15 до 30% прибутку, а головними напрямками розвитку благоустрою стали комерційна діяльність, ведення торгівлі, господарські розпорядження на користь купецтва та міщан, то у Херсоні головним напрямом розвитку благоустрою стала ефективна експлуатація земельних ресурсів.

Земельні ресурси використовувались міським самоврядуванням з метою здачі в оренду, оброчне утримання, облаштування пасовиськ, дач, пристаней, рибних ловель, будівництва млинів тощо. Не дивлячись на доволі великі земельні угіддя, міські громади все ж таки потерпали від її нестачі, за доповіддю О. Хорвата. Не вистачало херсонським міщанам плавнів між річками Дніпром та Конкою «для собственного отопления и квартирующих войск», про що неодноразово доповідала Миська Дума казенній палаті та губернському правлінню. Після довгих переговорів ці плавні були юридично оформлені за державною казною, а херсонським громадам дозволили користуватися ними. У 1799 р. ці землі були відмежовані землеміром А. Холоділовим і віддані у користування міському управлінню [12, 36], а у 1815 р. віддані місту в оброчне утримання. Всього під плавні було відмежовано до казенної власності 7 тис. дес. землі, міському самоврядуванню дозволено було розпоряджатися 2447 дес. 1264 саж. за це з бюджету сплачувались щороку податки у розмірі 3751 руб. [13, 2 – 12].

Найголовнішою проблемою для міського самоврядування стала виразна зацікавленість губернського правління та поміщиків у херсонських землях, право на які доводилось постійно відстоювати. Так, наприклад, за розпорядженням П. Зубова від 24 червня 1796 р.,

міська земля у розмірі 200 дес. [8, 1 – 2] повинна була перейти у володіння корабельному майстру Катасанову. Міська Дума разом із міськими громадами підняли скандал і не дозволили черкаському повітовому землеміру А. Холоділову виконати дане доручення, про що він доповідав у своєму рапорті: «В высочайше изданном о городах положении имеют старание о приращении и умножении городских доходов, назначена ко устройению пристаней и других заведений, доход городу приносит на законные городские расходы и на предметы приказа общественного призрения предписанные, нужно жителям для водопою скота и прочего по удобности к тому некоторых на ней мест, чего они равно и дума получают доходы. Если же занята будет господином полковником Катасановым его хозяйственными заведениями принуждены будут лишения и стиснения терпеть с обидою. Не соглашается градское общество и к такому соглашению в думе пришло не уступить господину Катасанову». Це рішення набуло юридичної сили і земельна власність була залишена у володінні міста [8, 3 – 6].

Інший випадок відбувся також у 1796 р., коли поміщик Комстадіус звернувся із скаргою на те, що з його володінь були відмежовані землі у великій кількості на користь міста землеміром Редільським (і це зроблено навмисно), вимагаючи повернути незаконно відмежовані землі Херсона у його власність. Після перевірки з'ясувалось, що між кордонами володінь з боку міського управління не було зроблено жодних порушень і завірено повітовим землеміром А. Холоділовим. Херсонські купці М. Поляков, В. Хлебніков*, С. Губа та інші на засіданні Міської Думи засвідчили, що кордон між херсонською міською землею та селищем поміщика Комстадіуса просто не був завершений при межуванні 1782 р. Таким чином, спірний момент було вичерпано, «межа возобновлена без всякого с обеих сторон спора». Однак виявився інший курйозний момент: землеміром Редільським на користь міста були примежовані дніпровські плавні у кількості 7 тис. дес. Після довгого листування з урядовими інстанціями землемір Редільський «предан суждению по законам палаты уголовного суда», дніпровські плавні закріплені у державному володінні з дозволом херсонським мешканцям ними користуватися [9, 23].

Таким чином, міське самоврядування відстоювало інтереси міського населення у збереженні та збільшенні земельного фонду, у використанні його у господарських нестатках та з метою збільшення міських прибутків.

Не забували діячі херсонського самоврядування і про власний благоустрій як за рахунок міського бюджету, так і за рахунок купців та міщан. Роздавали самі собі землі для облаштування власних садів, виноградників, дач, користувались важелями міської влади, щоб забирати врожай у міських орендарів та інше. Так, наприклад, купець О. Маклер** став господарем двох ділянок землі у розмірі 25 і 45 дес. (сума купівлі не відома, документів на право володіння не мав [7, 4 – 5]). У 1795 – 1797 рр. він, за рішенням Міської Думи, разом з поліц-

мейстерами забрав у міщан врожай, від чого вони понесли великі грошові і майнові втрати [10, 23].

Не погано також облаштувався Херсонський городничий майор Долгінцов, який придбав у архієрея земельне володіння у розмірі 18 дес. (сума купівлі не відома, документів на право володіння не мав, але за описом майна на його землі розташовувались: «Дом господский каменный на 4 покоя, сад фруктовый регулярный, два сарая» [7, 6 – 7]). Інший городничий – Зорін взагалі постійно чинив утиски херсонським міщанам і прославився тим, що навіть не виконував розпорядження «высшего начальства», за що на нього було накладено адміністративне стягнення у розмірі 25 руб., яке так і не було сплачено [10, 26].

Таким чином, у веденні земельної політики херсонське самоврядування кінця XVIII ст. показало себе на доволі сильних позиціях, відчувало себе повновладним господарем в місті, на дії та рішення якого не могло впливати місцеве адміністративне управління, спокійно відстоювало власні та міські інтереси як перед адміністрацією губернії (намісництва), так і перед центральною владою. Крім цього, воно користувалося чималим авторитетом місцевого населення, а в разі потреби городянам доводилось скаржитись на дії міської влади відразу Імператору. Відтак, Міську Думу і Магістрат можна визначити дійсно міською владою. Перспективи подальших розвідок можуть бути корисними для уточнення діяльності міського самоврядування Південної України у контексті адміністративного розвитку регіону кінця XVIII – початку XX ст.

1. Горловский Д.Н. *Итоги 25-летия херсонского городского самоуправления: Краткий историко-экономический очерк г. Херсона.* – Херсон, 1896.
2. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / Сост. А. Шмидт.* – Кн. 2. – СПб., 1863.
3. Чирков А. *Краткий исторический очерк г. Херсона.* – Херсон, 1864.
4. Коник Ю. *Похід за правдою ціною життя: міщанин проти херсонської міської влади на рубежі XVIII – XIX ст.* // *Константи.* – 2006. – № 1.
5. Цибуленко Л.О. *Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX ст.* – Херсон, 2003.
6. *Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО).* – Ф.14. – Оп.1. – Спр. 104.
7. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 282.
8. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 297.
9. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 327.
10. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 438.
11. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 369.
12. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 382.
13. ДАХО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 942.
14. Тюрин В.А. *Власть и городское самоуправление в Среднем Поволжье: опыт взаимодействия на рубеже XIX – XX веков.* – Самара, 2007.

* Володів земельною ділянкою у розмірі 22 дес., яку придбав у майора Потерцова. За описом майна на його землі розміщувались: «Дом господский кирпичный на 3 покоя, мельница земляная, сарай каменный, колодец каменный, сад регулярный фруктовый, землянка» [7, 2 – 3].

** В описі майна зазначалось, що перша ділянка пустопорожня. А в описі іншої ділянки освідчилось: «Дом господский каменный на 3 покоя, колодец каменный, сад регулярный фруктовый» [7, 3 – 4].